

Kaynak gösterme / How to cite this article:

Kılıç Karatay, S. (2024). Aksaray merkez’de bulunan halı yıkamahanelerinde el halısı yıkama aşamaları. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 1-12. doi: 10.38122/ased.1433184

Makale Geçmişi / Article History

*Alındı (Received):*07/02/2024

*Kabul edildi (Accepted):*28/06/2024

Aksaray Merkez’de Bulunan Halı Yıkamahanelerinde El Halısı Yıkama Aşamaları

¹ Semra Kılıç Karatay

Özet: Halı dokuma sanatı ısınma ve soğuktan korunma amaçlı ihtiyaç sonucu ortaya çıkan ve günümüze kadar gelebilen el sanatlarından biridir. Anadolu’nun her bölgesinde kirkitli dokuma örneklerine rastlamak mümkündür. Bu dokuma örnekleri bazen havlı dokumalar olarak bilinen halı örnekleri olduğu gibi bazen de düz dokumalar olabilmektedir. Dokunan bölgenin coğrafi ve ekonomik şartlarına göre belirlenen malzemeler dokumamanın çeşidini belirlemektedir. Çok eski zamanlarda yapılan dokumaların desenlendirilmesinde kullanılan ipler doğal yollarla doğadan elde edilen bitkilerin kökünden, yaprağından, sapından veya kabuklarından elde edilmiştir. Doğal boyalarla elde edilen dokumaların zamanla kullanılması sonucu Kirlenmekte, bundan dolayı temizlenme ihtiyacı doğmaktadır. Doğal boyalarla renklendirilen iplerle elde edilen dokuma örneklerinin yıkanması aşamasında kullanılacak olan temizleme maddesine dikkat edilmesi gerekmektedir. Çünkü doğal boyar maddeler kimyasal temizleyicilere karşı dayanaksız olup solma olasılığı yüksektir. Solmaların meydana gelebileceği dokumalarda renklerde kusma denilen renk atma sonucu dokumalarda renk abraji veya bozulmalar görülmektedir. Bu çalışma ile el halısı olarak bilinen havlı dokuma örneklerinin yıkama aşamaları ve yıkama esnasında dikkat edilmesi gereken konular üzerine çalışılmıştır. Aksaray ili merkez ilçesinde yapılan alan araştırması sonucunda el dokuması halıların yıkanabildiği başlıca üç firmayla görüşülmüş elde edilen bilgiler video kaydı ve dijital fotoğraf çekimi ile kayıt altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aksaray Merkez, el halısı, yıkamahane, halı yıkama

Stages of Hand Carpet Washing in Carpet Washing Centres in Axaray Centre

Abstract: The art of carpet weaving is one of the handicrafts that emerged as a result of the need for warmth and protection from cold and has survived to the present day. It is possible to find examples of kirkite weaving in every region of Anatolia. These weaving samples can sometimes be carpet samples known as pile weavings and sometimes plain weavings. The materials determined according to the geographical and economic conditions of the woven region determine the type of weaving. The threads used in the patterning of the weavings made in ancient times were obtained naturally from the roots, leaves, stems or shells of plants obtained from nature. As a result of the use of the weavings obtained with natural dyes over time, they become contaminated and therefore the need for cleaning arises. It is necessary to pay attention to the cleaning agent to be used during the washing of the weaving samples obtained with yarns coloured with natural dyes. Because natural dyes are not resistant to chemical cleaners and the possibility of fading is high. In the weavings where fading may occur, colour abraji or distortions are seen in the weavings as a result of colour throwing called colour vomiting. In this study, the washing stages of pile weaving samples known as hand-woven carpets and the issues to be considered during washing were studied. As a result of the field research conducted in the central district of Aksaray province, three main companies where hand-woven carpets can be washed were interviewed and the information obtained was recorded by video recording and digital photography.

Keywords: Aksaray Centre, handmade carpet, washing house, carpet washing

¹Dr. Öğr. Üyesi Semra Kılıç Karatay, Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi, Aksaray/Türkiye semra.kilic@hotmail.com ORCID: 0000-0002-0773-5021

Giriş

Dokuma sanatının tarihi çok eskilere dayanmakta olup insanoğlunun ihtiyacı sonucu ortaya çıkmıştır. Zamanla dokumalarda zengin desen kompozisyonları görülmüştür. Toplumlar soğuktan korunmak için ikamet ettikleri yerlerde yer yaygısı, çadır örtüsü, duvar süs örtüsü gibi amaçlarla dokuma üretmişlerdir. Eski zamanlarda toplumların geçim kaynaklarından biri olan hayvancılık dokuma sanatının gelişmesinde etkili olmuştur. Toplumlar dokumanın hammaddesi olan yünü koyunlardan elde etmişlerdir.

Orta Asya'da başlamış bu Türk halı dostluğunun bugün Anadolu'da hâlâ devam ettirildiği pek çok noktadan birisi de Aksaray yöresidir. Aksaray, Selçuklular devrinden beri ünlü bir halı merkezidir. Bu gelenek Osmanlılar devrinde de sürmüştür (Kıraç, 1998, s:86).

Osmanlı dönemi Aksaray halılarına ait bilgiler 1837 yıllarında Aksaray ve çevresini gezen İngiliz seyyah W.J. Hamilton seyahatnamesinden öğrenilmektedir. Geçmişin bu ünlü dokuma merkezi döneminin karakterini verecek örneklerinin yokluğu nedeniyle yeterince tanıtılamamıştır (Deniz, 1998, s:90-92).

Aksaray çevresinde ve Taşpınar'da dokunan halılarda günümüze kadar gelen en eski nakış (motif) “Üç Göbekli Halı” bezemesidir (Kara v.d. 2006:170-172).

Günümüz Taşpınar halısı desenleri de orijinal bir karaktere sahiptir. Halılarda ana renkler koyu kırmızı ve koyu mavi (lacivert)'dir. Bu renkler dışında yerel deyişle kırbız (al), yavşan yeşili (kına tozu rengi), tetir (tarçın rengi), pisi tüyü (gri mavi), erik ipi (krem) ve siyah da çok kullanılan renklerdir. (Soysaldı, Kayadibi, 1998, s:55).

Aksaray bölgesinde araştırmalar yapılırken dokuma örneğinin bulunmadığı yerleşim alanı yoktur denilebilir. Çünkü eski zamanlardan beri dokunan dokuma merkezi olarak bilinen bölgede köy, kasaba, ilçe veya merkeze bağlı kırsal alanlarda dokuma örnekleri ile karşılaşmak mümkündür. Bu dokuma örneklerinin bazıları çeyiz amaçlı, bazıları yaygı ve dekoratif süs eşyası, bazıları ticari kaygı ile üretilmektedir. 1990 yıllarında günümüzde valilik binası olarak kullanılan eski tarihi binanın arkası dokuma halı, kilim, eğirme ip gibi ürünlerin satıldığı Pazar alanı olarak kullanılmaktaymış. Günümüzde ise dokuma örneklerine sokak satıcılarından mağazalara kadar her yerde veya serbest ticaret yapan esnafta bulunabileceği gibi internet aracılığı ile de satış yapılabilmektedir. Dokumada kullanılan malzemeler serbest esnaf veya ailelerden elde edilebildiği gibi, mağaza veya firma sahiplerinden de elde edilebilmektedir. Aksaray ve çevresinde dokuma iplerini elde hazırlayan yerleşim alanları olduğu gibi hazır fabrikasyon üretimi iplerde dokumalarda kullanılmaktadır.

Bir ulusun kendini tanıma, tanımlama ve tanıtmasında önemli işlevleri olan kültürün somut ürünlerinin, bilimsel esaslara uygun olarak araştırılması sonucunda ortaya elde edilen verilerin değerlendirilmesi gerekmektedir. (Kılıç Karatay, 2020, s:347)

El dokuması halılar kullanıldıktan bir süre sonra üzerinde kirlenme meydana gelmektedir. Kirlenen el halısı halılar temizleme yapılan halı yıkamahanede yapılmaktadır. Aksaray bölgesinde birden fazla ev halısı yıkayan yıkamahaneler bulunmaktadır. Yıkamahane; Kirlenen halıların temizleme işleminin yapıldığı yerlerdir. El halısı yıkaması yapan yıkamahane sayısı çok azdır. El halısı yıkayan bir yıkamahane olan Marka halı yıkama Aksaray merkezde olup, yıkama, kurutma ve paketleme alanı olmak üzere toplamında 500 metre karedir. Yıkamahane Ülkü kardeşlere ait olup tamamında 12 kişi çalışmaktadır. Çalışanlar ev halıların yıkama, kurutma veya paketleme işleminde görev almaktadırlar. El halılarının yıkama işlemini çalışanlar değil yıkamahane sahibi olan Ülkü kardeşlerin kendileri yapmaktadır.

2. EI HALILARININ İKANMASINDA KULLANILAN ARAÇ VE GEREÇLER

- **Zimba makinesi;** Dokumaların yıkanmadan önce havlı kısımlarının tıraşlanması ve ebatlarında olan bozulmaların giderilmesi için ahşap zemine sabitlenmesinde kullanılmaktadır. Havalı elektrikli olanı kullanıldığı gibi küçük el ile olanı da kullanılmaktadır.

Fotoğraf 1. Zimba makinesi (Kılıç Karatay 2023)

- **Pense:** Tıraşlama işlemi bittikten sonra zimba tellerinin söküm işleminde kullanılmaktadır. Böylece dokumaların zarar görmeden ahşap zeminden çıkarılması sağlanmaktadır.

Fotoğraf 2. Pense (Kılıç Karatay 2023)

- **Tıraş makinesi;** Yere sabitlenen dokumanın yüzeyindeki havların kesilmesi işlemi için kullanılmaktadır. Makinenin parçalarından olan hortum sayesinde dokumanın yüzeyinden kırılan havlar makinenin bir diğer parçası olan torbada toplanmaktadır.

Fotoğraf 3. Tıraş makinesi (Kılıç Karatay 2023)

- **Çırpma makinesi;** Sırt kısmı yakılan dokumaların sırtında ve yüzeyinde olan toz, toprak veya diğer atıkların atılması için kullanılmaktadır.

Fotoğraf 4. Çırpma makinesi (Kılıç Karatay 2023)

- **Pürmüz;** Dokumaların sırt kısmında bulunan ipuçları yakmak için kullanılan mutfak tüpene bağlı olan araçtır.

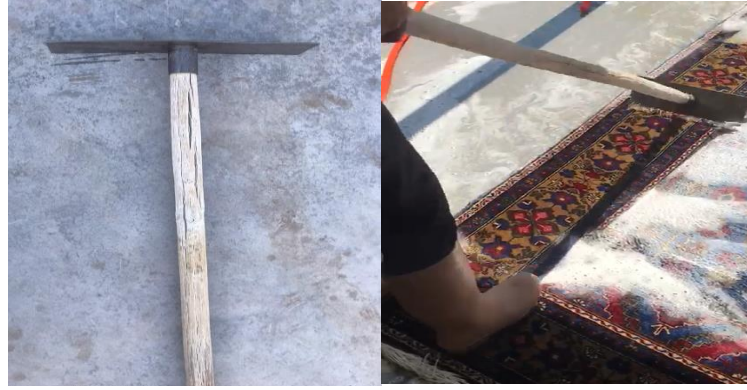
Fotoğraf 6. Pürmüz (Kılıç Karatay 2023)

- **Yıkama makinesi;** Yıkanacak dokumaların sırt ve ön yüzünü yıkamak için kullanılan uzun saplı yıkama makinesidir. Dokumada yüzeyi temizlemek için kullanılmaktadır. Alt kısmında geniş daire şeklinde olan bölümün alt kısmında yıkama fırçası, üst kısmında ise elektrikle çalışan motor bulunmaktadır. Motor kısmı elektrikle çalışan makinenin hareket etmesi için üzerinde bulunan hareket kolu için insan gücü kullanılmaktadır (Ülkü, sözlü görüşme, 07.09.2023).

Fotoğraf 7. Yıkama makinesi (Kılıç Karatay 2023)

- **Sıyırma küreği (Gelbere);** Yıkama yapılırken dokuma üzerinde bulunan su veya yıkama için kullanılan sıvı karışımı dokumadan sıyırarak ayrıştırmaya yarayan araçtır. Paslanmaz metalden yapılmış dikdörtgen şeklinde olup sap kısmı tahtadır.

Fotoğraf 8. Sıyırma küreği (Kılıç Karatay 2023)

- **Sıkma makinesi;** Yıkama işlemi tamamlandıktan sonra dokumaların sıkılması işleminde kullanılan beton zemin üzerine monte edilerek sabitlenmiş elektrikle çalışan makinedir.

Fotoğraf 9. Sıkma makinesi (Kılıç Karatay 2023)

- **Klorür:** El dokuması dokuma örneklerinin yıkanmasında temizleme ürünü olarak kullanılan doğal element türüdür. Dokumaların yıkanmasında kullanılan klor öğütülmüş toz haline getirilmiştir. 50 litre suya 1,5 litre sıvı klor katılarak elde edilen çözelti dokumaların temizlenmesinde kullanılmaktadır (Ülkü, sözlü görüşme, 07.09.2023).

Fotoğraf 10. Klor (Kılıç Karatay 2023)

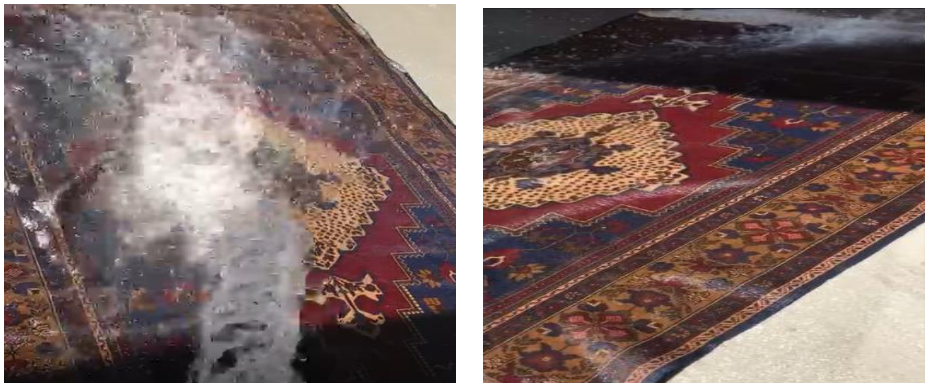
- **Kurutma tezgâhları;** Dokumaların yıkandıktan sonra kurutulması için kullanılan metal tezgâhlardır. Yıkanan halıların ağır olması nedeniyle demirden yapılmaktadır.

Fotoğraf 11. Kurutma tezgâhı (Kılıç Karatay 2023)

3. EL HALILARININ YIKAMA AŞAMALARI

- İlk olarak yıkanacak halı ahşap zemin üzerine zımba ile gerilip çakılarak havlı yüzeyin hav yüksekliği kırkım makinesi ile eşitlenir.
- Hav yüksekliği eşitlenen dokuma sırt üstü serilerek sırt kısmı pürmüz ile yakılmaktadır. Bunun nedeni-okumalarda bit diye bilinen ipuçlarının yakılarak dokumada sökölme olmadan ortadan kaldırılmasıdır (Ülkü, sözlü görüşme, 07.09.2023).
- Sırtı yakılan dokuma dolaba atılarak üzerinde toz, ip veya herhangi bir parça kalmaması için 10-15 dakika çırpılmaktadır.
- Çırpma işlemi biten dokuma sırt üstü yere serilerek sırtından ıslatılmaktadır.

Fotoğraf 12. Halının sırtından ıslatılma işlemi (Kılıç Karatay 2023)

- Sırt kısmı ıslatılan dokumaya klorür karışımı temizleme ürünü verilmektedir. Klorür maddesi ile elde edilen karışım dokumanın sırtından yavaş yavaş dökülerek ilaçlama yapılmaktadır (Ülkü, sözlü görüşme, 07.09.2023).

Fotoğraf 13. Klor çözeltisi (Kılıç Karatay 2023)

- Klor temizleme karışımı verilen dokumanın sırtı yıkama makinesi ile yavaş yavaş gezilerek karışımın iyice köpüklenmesi sağlanır.

Fotoğraf 14. Halının sırt kısmından yıkanması işlemi (Kılıç Karatay 2023)

- İyice köpüren ve çözünen çözelti daha sonra bol su ile durulanmaktadır.
- Sırt kısmı temizlenen dokumanın daha sonra havlı yani ön kısmı yıkanmak için zemine serilerek yine klor çözelti yavaş yavaş verilmektedir. Verilen çözeltinin çözünmesi için karışım yıkama makinesinin fırçasının dokuma yüzeyinde gezdirilmektedir. Dokumanın havlarının arasında çözelti kalmamasına dikkat edilmektedir (Ülkü, sözlü görüşme, 07.09.2023).

Fotoğraf 14. Halının ön yüzünün yıkanması (Kılıç Karatay 2023)

- Tamamında köpürtülen çözeltili örede sıyırma küreği olarak bilinen ve insan gücünün kullanıldığı ‘Gelbere’ ile köpükler dokumanın yüzeyinden ayrıştırılır. Daha sonra bol su ile durulama işlemi yapılarak tekrar gelbere kullanılarak dokumanın yüzeyinde bulunan su sıyırma işlemi yapılarak ayrıştırılır (Ülkü, sözlü görüşme, 07.09.2023).

Fotoğraf 15. Halıdan gelbere ile suyun ayrıştırılması (Kılıç Karatay 2023)

- Suyu alınan halı daha sonra havlu yüzeyi içe gelecek şekilde rulo olarak sıkma makinesine yerleştirilerek yaklaşık 10-15 dakika sıkılarak dokumanın emdiği suyun büyük kısmının atılması sağlanır (Ülkü, sözlü görüşme, 07.09.2023).

Fotoğraf 16. Halının sıkma makinesine yerleştirilmesi (Kılıç Karatay 2023)

- Sıkma işlemi tamamlanan halı yıkama atölyesinde bulunan özel olarak yapılmış kurutma alanlarına serilerek kurutulması yapılmaktadır. Özellikle yaz aylarında varsa yıkamadan sonra dokuma boş alana serilmekte daha sonra yapılan özel bölmelerde kurutulmaktadır (Ülkü, sözlü görüşme, 07.09.2023).

Fotoğraf 17. Yıkama işlemi biten halı (Kılıç Karatay 2023)

- Kurutma alanlarında dokumaların kurutulması için yapılan özel tezgâhlar bulunmaktadır.

Fotoğraf 18. Yıkanan halıların kurutma tezgâhlarına asılması (Kılıç Karatay 2023)

- Yazlık kurutma alanlarında sadece güneş ışığından yararlanılmakta, kışlık kurutma alanlarında ise kurutma için gerekli sıcaklık ve nem ayarı yapan ısıtma petekleri olan makineler kullanılmaktadır (Ülkü, sözlü görüşme, 07.09.2023).

4. EL HALILARININ YIKAMA AŞAMALARINDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

El dokuması halılar, bilimsel alanda makine halısı olarak bilinen halılara göre yıkama işlemi veya leke olması durumunda temizleme aşamasında daha çok dikkatli ve özenli olmak gerekmektedir. Özellikle doğal boyar maddelerle boyanan dokumaların yıkama işleminde kullanılacak temizleme maddesi önemlidir. El dokuması halı veya kilimlerin yıkama aşamasında dikkat edilmesi gereken hususlar şöyledir;

Halı örneklerinde kullanılan doğal boyar maddelerin solmaması veya dokuma üzerine kusmaması için kullanılacak temizleme ürününün ölçüğünü iyi belirlemek gerekmektedir. Halk dilinde halılarda renk kusması, solan rengin diğer farklı renkler üzerine geçip halının renklerinin birbirine karışmasına denilmektedir.

- Yıkama öncesinde dokumanın küçük bir köşesinde deneme yapılarak renklerde solma olup olmadığı kontrol edildikten sonra yıkanması gerekmektedir. Eğer herhangi bir solma olması durumunda uygulanan bölge hav tıraşı ile düzeltilebilmektedir.
- Halıların yıkanmasında kullanılan sıvı çözelti için kullanılan klor ve suyun ölçüsünün orantılı yapılması önemlidir. Çünkü fazla klor olması durumunda dokumada yıpranma olarak bilinen çürümeler meydana gelmesine sebep olabilmektedir.
- Halıların yıkama aşamasında yıkama makinesi ile halının yüzeyinde meydana gelen köpükler daha sonra dokumada çürüme veya bozulma olmaması için dokumanın sırtından ve ön yüzeyinden tamamıyla ayrıştırılmalıdır.
- Gelbere olarak bilinen sıyırma küreğinin halının sırtında veya yüzünde kullanımı aşamasında çok dikkat edilmesi gerekmektedir. Çünkü halıda düğümlerin veya atkılarının sökülmesine neden olabilmektedir.
- Yıkanan halılar sıkma makinesine özellikle rulo yapılarak dikkatli yerleştirilmelidir. Rulo olarak konulmayan halılarda makinenin sıkım gücüne bağlı olarak yırtılma veya sökülme meydana gelebilmektedir.
- Dokumalar yazın güneş, kışın ise özel olarak tasarlanan kurutma alanlarında iyice kurutulmalıdır. Aksi takdirde nem kalan bölgelerde küflenme veya yıpranma meydana gelebilmekte ve dokumaya zarar vermektedir.
- Yıkama işlemi biten dokumalar oda sıcaklığında muhafaza edilmeli ve ara ara havalandırma yapılmalıdır. Halıların muhafaza edilebilmesi adına bazen doğadan elde edilen lavanta konulduğu gibi bazen de kimyasal ürünler olarak bilinen yeşil sabun parçaları (Çirtığı) gibi malzemelerde kullanılmaktadır.

SONUÇ

Toplumların sahip olduğu maddi kültürel değerler o toplumun kültür kimliğini oluşturmaktadır. Kültür kimliği o toplumun mimari yapısı, gelenek görenek, örf-adet, geleneksel el sanatları gibi birçok alanda incelenebilir. El dokuması halılarda bu değerler içerisinde yer almaktadır. Özellikle dokunduğu dönem itibarıyla halıda kullanılan malzeme, desen veya renk kompozisyonu bölgenin ekonomisi, coğrafyası veya genel kültürü hakkında bilgi vermektedir. Geçmişten günümüze ulaşabilen halı örnekleri tarihi belge niteliğinde olup dokunduğu bölge hakkında da bilgi vermektedir.

Eski veya antik halı örnekleri veya geçmiş tarihli halı örnekleri tarihi belge niteliğinde olup korunmasında veya temizliğinin yapılmasında dikkat edilmelidir. Yanlış veya bilinçsizce yapılan temizleme uygulaması dokumanın bozulmasına neden olmaktadır. Doğal boyar maddelerle renklendirilen halıların temizlenme veya yıkanma süreci makine halısının temizlenme aşamaları ile

aynı değildir. Kullanılan temizleme maddesinden yıkamanın yapıldığı her aşamada dikkatli olmak gerekmektedir.

El dokuması halıların yıkanmasında herhangi bir kimyasal değil klorür kullanılmaktadır. El dokuması halıların yıkanması aşamasında kullanılan malzemenin yanı sıra yıkama tekniği de önemlidir. Sırt yüzünden bir kez, ön yüzünden ise iki kere yıkanmaktadır.

Makine halılarına göre yıkama tekniğine göre farklı yıkanan el dokuması halılar anadan kızına, torununa veya yakın bir akrabasına miras olarak kalan manevi olarak değerli el sanatı ürünlerimizdendir. Aksaray bölgesinde de miras yoluyla günümüze ulaşan halı örnekleri bulunmaktadır. Aile bireyleri arasında miras yoluyla günümüze ulaşan halıların korunması ve gelecek nesillere aktarılması kültür kimliği açısından önemli olması nedeniyle geleneksel el sanatı ürünlerin korunmasında araştırmalar yapılması gerekmektedir. El halıların temizleme işleminde nelere dikkat edilmesi gerektiği, dokumalarda kullanılan doğal boyar maddelerin halıların temizleme aşamasında renklerde solma veya kuma işleme hangi kimyasalların neden olacağı veya el halılarının temizleme işleminde hangi malzemelerin kullanılması gerektiği hakkında seminer veya sözlü sunumlar yapılabilir. Resmi kurumlarca açılan halı dokuma kurslarında ayrıca el halılarının temizleme işlemlerine dair oturumlar düzenlenerek, el halılarında renk kuma veya solma sorunu olmadan temizleme işleminin önemi anlatılabilir. Böylece miras değerlerimiz olan halıların ömrü uzatılarak kültür değerleri korunmasına katkı sağlanabilir.

Aksaray bölgesi yazılı belgelerde de ifade edildiği gibi çok eski tarihlerden beri halı dokuma merkezi olarak bilinmektedir. O nedenle Aksaray ve çevresinde eski zamanlarda dokunmuş halı örneği çokça bulunmaktadır. Bu dokumalar çeyiz geleneği, maddi kaygı veya miras yoluyla günümüze ulaşmış örneklerdir. Geçmiş dönemler de dokunan halı örneklerinin yanı sıra yeni tarihli halı örneklerine de yıkama işlemi yapılabilmektedir. Özellikle geçmiş dönemlerden kalan halı örneklerini yıkama ve korunmasında dikkat edilmesi gerekmektedir. Yanlış yapılan uygulamalar dokumalarda hem maddi hem de manevi değer kaybına sebep olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Kıraç Cahit (1998) ‘‘Aksaray İlimizde Halı-Kilim Konusundaki Faaliyetler’’, *Arış dergisi*, yıl: 1, sayı: 4
- Deniz Bekir (1998) ‘‘Geçmişte ve Günümüzde Aksaray Halıları’’, *Arış dergisi*, yıl: 1, sayı: 4
- Kılıç Karatay Semra (2020) ‘‘Sultanhanı’nda Halı ve Kilim Dokumalarda Kullanılan Onarım Teknikleri ve İşlem Basamakları’’ *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 46
- Soysaldı Aysen, Kayadibi Pakize, (2014) ‘‘ Taşpınar Örneklik Halıları’’, *Arış Dergisi*, sayı:10
- Kara Devrim, Bozhan Nesrin, Yalçın Bilal, (2006). *Aksaray İl Çevre Durum Raporu*, Aksaray, s. 170-172

Sözlü Görüşmeler

Ülkü Süleyman, Sözlü Görüşme, 07.09.2023

Ülkü Hasan Hüseyin, Sözlü Görüşme, 07.09.2023

Ülkü Erol, Sözlü Görüşme, 07.09.2023